

<p>15: Giriş</p> <p>"Tarih Felsefesi" sözcüğü, "tarih" sözcüğünün çifte anlamına göre iki anlamı olan bir sözcüktür. "Tarih" sözcüğü, hem geçmişte kalan insani ve toplumsal olaylar topluluğunu, yani yaşanmış geçmiş'i adlandırmakta kullanılır; hem de bu sözcükle, bu yaşanmış geçmişi konu edinen bilim, tarih bilimi kastedilir. Bazı filozoflar, eskiden beri bu konuda iki Latince terimle bu ayrımı yapagelmışlerdir. Geçmişte kalan insani-toplumsal olaylar olarak tarihe <i>res gestae</i>; bu olayları konu alan disipline ya da bilime de <i>historia rerum gestarum</i> demişlerdir. Ama filozofların birçoğu da hem yaşanmış geçmişi adlandırmakta hem de bu geçmişi konu alan disiplini anmada sadece historia (tarih) sözcüğünü kullanmışlardır. Bugün de sözcüğüm bu çifte anlamlılığı içinde kullanmaya devam ederiz.</p> <p>"Tarih" sözcüğünün çifte anlamlılığına koşut olarak, "tarih felsefesi"nden de iki şey anlaşılır: 1) Yaşanmış geçmişin felsefesi olarak tarih felsefesi, 2) Tarih biliminin felsefesi. Birinci anlamıyla tarih felsefesine, geçmişte kalan olayların ne anlam ifade ettiğini sorgulamaktan başlayıp, giderek insanlığın tüm yaşanmış geçmişine, yani "dünya tarihi"ne yönelen bir felsefe uğraşı olarak bakabiliriz. Bu uğraşı giderek, tüm insanlık tarihine yönelik bir üst-bakış edinmeye, hatta tüm insanlık tarihi hakkında kapsayıcı olmak isteyen bir felsefe sistemi kurmaya kadar gider ve tüm insanlık tarihi, bu türden felsefe sistemleri ışığında açıklanmaya çalışılır.</p> <p>İkinci anlamıyla tarih felsefesi ise, tarih biliminin ve tarihinin bilgi elde etme etkinliğini sorgulayan, tarih biliminin da-</p> <p>16: yandığı ilke ve yöntemleri eleştiren ve giderek "tarihsel bilginin nitelik, hatta olabilirliğini çözümleyen bir tarihsel bilgi eleştirisidir.</p> <p>İkinci anlamıyla tarih felsefesi, yani tarih biliminin felsefesi, binyıllara varan kökleri olmakla birlikte, bir felsefe disiplini olarak ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkabilmiştir. Özellikle Herder'e bağlı kalmış olan Alman Tarih Okulu'nun çalışmalarıyla büyük bir gelişme gösteren tarih bilimi, yüzyılın</p>	<p>Yorum:</p> <p>Im Deutschen: drei, s.u.</p> <p>Nicht verwechseln: "Geschichtsphilosophie" (tarih felsefesi) mit "Philosophiegeschichte" (felsefe tarihi)!</p> <p>Im Deutschen hat "Geschichte" zudem noch die weitere Bedeutung von "hikaye" bzw. "öykü" (engl. story, tale), was deutsche Texte zum Thema noch schwieriger macht.</p> <p>Vgl. dazu die Einleitung zur Vorlesung über Geschichtsphilosophie von fmw: http://homepage.univie.ac.at/Franz.Martin.Wimmer/vo04_1.html</p> <p>Die Verwendung von "tarih" im Türkischen für das "Datum" oder auch die "Zeitangabe" hat im Deutschen wiederum keine Entsprechung.</p> <p>Johann Gottfried Herder (1744-1803) Gemeint ist hier wahrscheinlich die "Historische</p>
--	---

ortalarından sonlarına doğru, W. Dilthey'in "tin bilimlerini"ni temellendirme çabaları sırasında esaslı bir eleştiriden geçirilmiş ve Dilthey, tin bilimlerini, büyük ölçüde Alman Tarih Okulu'nun tarihçiliğinde somutlaşan tarih bilimi örneğinden etkilenecek şekilde temellendirmek istemiştir. O zamandan beri, tarih biliminin felsefesi olarak bir tarih felsefesinin kurulup geliştiği söylenebilir.

Aslında birinci anlamıyla, yani geçmişi (çoğu kez) bütünüyle anlayıp açıklama savındaki tarih felsefeleri alanı olarak geçmişin felsefesi ile tarih biliminin felsefesi, birbirlerinden açıkça farklı iki yönelime sahiptirler. Birincisi, tüm geçmiş karşısında filozofların çoğu kez "evrenselci" bakışlar altında yaptıkları bir felsefe iken; ikincisi, tarihçinin bilgi etkinliğini sorgulamak isteyen bir bilim felsefesi ve bir metodoloji eleştirisidir. Ama bu iki tür tarih felsefesi, yine de birbirlerine çok sıkı biçimde bağlıdır. Bir kez şurası açıktır ki her iki yönelim de "tarihsel olayların bilinebilir olduğu" gibi bir varsayıma muhtaçtırlar. Böyle bir varsayım olmaksızın, her iki tür etkinliğin de varoluş nedenleri ortadan kalkar. Ama birinci türden tarih felsefesi yani geçmişin felsefesi çoğu kez, tarihte "tarihin felsefi anlamı" diyebileceğimiz bir genel anlam bulunduğu gibi bir başka varsayımla da hareket ederek, yine çoğu kez, geçmişi, tüm insanlığın geçmişini, bir "bütün" olarak açıklama girişimleri ile doludur. İkinci türden tarih felsefesi yani tarih biliminin felsefesi ise, özellikle günümüzde, birinci türden tarih felsefesi karşısında belli bir septisizm içindedir. Bir bilim felsefesi olarak bu ikinci tarih felsefesinin ürettiği "genel

17: felsefe tarih yorumları büyük ölçüde sorunsal kalmaktadır. Ama öbür yandan, tarih biliminin felsefesi de bir disiplin olarak dayandığı temel ve eleştirel görüşlerin pek çoğunu, "genel felsefi tarih yorumları" yapmış olan filozoflardan miras almıştır. Başka bir deyişle, tarih biliminin felsefesi de ortaya çıkış ve gelişimi bakımından, birinci türden tarih felsefesinin içinden gelen bir disiplindir. Bu bakımdan her iki tür tarih felsefesi arasında, ikincisinde bazen görülen aşırı bağımsızlaşma isteğine rağmen, kopmaz bir bağ vardır. Öbür yandan günümüzde tarih biliminin felsefesinin giderek genişleyen bir düzlemde

Rechtsschule" bzw. der "Historismus".
Wilhelm Dilthey (1833-1911): Verstehende "Geisteswissenschaften" (im Unterschied zu erklärenden "Naturwissenschaften")

çalıştığı ve bu düzlemden kalkarak birinci anlamıyla tarih felsefesine yoğun eleştiriler yönelttiği görülmekle birlikte; yine günümüzde birinci anlamıyla tarih felsefesinin eskiyi aratmayacak bir yoğunlukta sürdürülegeldiği saptanabilir. Bilim felsefesi açısından septik bir bakış altında eleştiri konusu olan bu türden tarih felsefesinin yine de yoğun biçimde sergilenmeye devam etmesinin nedeni ise, bize göre, *geçmişin* ve bu arada bağlı olarak *geleceğin*, insan için, Kant'ın dediği gibi, sormaktan ve yanıt aramaktan vazgeçmeyeceği konular olmalarıdır. İnsanların *geçmiş-şimdi-gelecek* üçlemesi içinde, en sıradan ifadesiyle "Nereden geldik, nereye gidiyoruz?" türünden sorulara yanıt getirme girişimlerinin hiç dinmediği görülür. Sade bir gözle baktığımızda, böyle bir sorunun ilk bölümüne ("Nereden geldik?") elden geldiğince bir yanıt getirme uğraşımızı sürdürüyorsak da sorunun son bölümüne ("Nereye gidiyoruz?") getirebileceğimiz doyurucu nitelikte hiçbir "tam yanıt" yoktur. İşte geleneksel tarih felsefesinde karşılaştığımız "tarih felseferli"nin büyük çoğunluğu, bu türden sorulara yanıt verme ihtiyacının ürünleri olmuşlardır. Ama bu türden sorulara verilen yanıtlar çok çeşitli olduğu gibi kendi aralarında da çoğu kez karşıtlık içindedirler. Bazı yanıtlara göre, tarihte bir erek vardır ve bu ereği geçmişe bakarak saptayabilirsek, geleceği de önceden görebilir, geleceğin hakkında *öndeyiler* (predictions) ve *önbililer* (Prognosen) ortaya atabiliriz. Bazı yanıtlar ise, tam tersine, tarihte tam bir *ereksizlik* 18: olduğunu ve bu yüzden gelecek hakkında konuşamayacağımızı belirtirler. Bazı filozoflar, tarihte tam bir *ilerleme* olduğunu söylerler; bazıları ise, tarihte belli dönemlerde adına *ilerleme* diyebileceğimiz bir gelişme olsa bile, tarihin *tümüyle* ilerleyen bir süreç olduğunu söyleyemeyeceğimizi anlatırlar. *Ilerleme ve ereklilik*, çoğu filozofta bir aradadırlar ve onlar tarihi *çizgisel* olarak bir ereğe doğru ilerleyen bir süreç olarak görürler; başka bazıları ise, tam tersine, tarihte belli dönemlere göre devinip duran bir *döngüsel* süreç olduğunu iddia ederler vb.

Tüm bu yanıtları birbirleriyle bağdaştırma olanağı ise hiçbir zaman tam olarak yoktur ve tarihe çoğu kez bir "bütün" olarak bakan bu çabaların tarihte bulduklarını iddia ettikleri

"tarihin genel felsefi anlamı"nın ne olduğu, bu yüzden hep sorunsal kalır. Ne var ki bir sorunun ("tarihin genel anlamı") çözülemeziğini kavramış olmak, o sorunun insan düşüncesinden sökülüp atılması için bir bahane de olamaz. Hele bu sorun, doğrudan doğruya insanın kendi yaşamına ve geçmişine ait bir sorun ise. Bu yüzden insan düşüncesinin felsefe tarihinin çoğu döneminde "tarihin felsefi anlamı" gibi bir soruna gösterdiği ilgi daima çok yoğun olmuştur. Geçmiş hakkındaki bilgimizin eksikliği geçmişe anlam verme çabalarını zaman zaman (günümüzde olduğu gibi) bir ölçüde dizginlese de hiçbir zaman tam olarak engelleyemiyor. En kuşkucu filozoflarda, hatta geleneksel anlamıyla tüm "geçmişin felseferli"ni, tüm "tarih felsefeleri"ni yadsıyan filozoflarda bile, tarihe bir anlam verme çabasına rastlanabiliyor. Hatta ve hatta, tarih biliminin felsefesiyle yetinmek isteyen bilim felsefecilerinde bile, değişik bir boyutta da olsa, bazı "genel tarih yorumları"na başvurulduğu da saptanabilir. Zaten çoğu kez, aynı filozofta her iki yönelimi, yani "geçmişin felsefesi" ile "tarih biliminin felsefesi"ni bir arada görmek olanaklıdır.

Biz felsefede kendimize, öncelikli felsefe alanları olarak mantık, bilgi teorisi ve bilim felsefesi alanlarını seçmiş bir kişi olarak, birinci anlamıyla değil ikinci anlamıyla bir tarih felsefesinin yanı sıra tarih biliminin felsefesinin izinde yürümek istiyoruz. Ama

19: başından beri belirtmeye çabaladığımız gibi, tarih biliminin felsefesi, ancak geleneksel anlamıyla tarih felsefesinin içinden çıkmış bir disiplindir ve bu nedenle birinci anlamıyla tarih felsefesi üzerinde yeterli bir bilimsel donanıma sahip olunmadan tarih biliminin felsefesine geçmek de olanaksızdır.

İşte, bu *çalışmanın ilk amacı*, birinci anlamıyla tarih felsefesi içinden ikinci anlamıyla tarih biliminin felsefesine nasıl geçildiğini betimlemektir. Ancak çalışmamız felsefe tarihindeki "geçmişin felsefesi" olarak tüm tarih felsefelerini kuşkusuz ki ele alamamıştır ve zaten böyle bir "tarih felsefeleri tarihi" yapmak gibi bir amacı da yoktur. Bu yüzden çalışmamızın ilk amacı, yine de önemli tarih filozoflarını ve tarih felsefelerini atlamamaya çalışarak, onları, kısa ama özlü olmasına gayret edilen bir tutumla tanıtmaya yöneliktir ve bu

tanıtma ışığında özellikle 19. yüzyılın ortalarından itibaren bu "tarih felsefeleri"nden "tarih biliminin felsefesi"ne nasıl geçildiğini az çok gösterebilmektedir.

Çalışmanın ikinci amacı ise, sistematiktir. Bu ikinci amaç açısından çalışmamız, bilgi kuramı ve bilim felsefesi bakımından tüm "tarih felsefeleri"nde ortak bir sorun olarak ortaya çıkan bir temel sorunu, bu tanıtma sırasında hep izlemek istemiştir. Bu temel sorun şudur:

Antikçağda özellikle Aristoteles'in koyduğu bir *theoria-historia, felsefe-tarih, akıl-deney, ratio-empiria* karşıtlığı vardır. Antikçağ, felsefeyi, daima değişmez, kalıcı, genel (ve evrensel) olan şeyin bilgisi peşinde koşan bir *rasyonel etkinlik, bir teori (theoria) etkinliği* saymış; deney bilgisini, ister doğrudan algılama yoluyla elde edilen gözlem bilgisi anlamında *empiri* (empiria), isterse insani-toplumsal olayların haber alınması yoluyla elde edilen bilgi anlamında *historia* olarak, bu rasyonel ve teorik etkinliğe karşıt bir yere koymuştur. Deney alanı, empiria ya da historia olarak, bir *rastlantısallıklar, düzensiz ve bireysel* oluşlar alanıdır ve bu yüzden bu alanla ilgili bilimiz hiçbir genelgeçerlik taşımaz. Yani *varlık-oluş* karşıtlığı, varlığın bilgisi ile oluşun bilgisi arasındaki karşıtlığı da getirmiştir. *Platon* empiria ya da historia ola-

20: rak oluşun bilgisine sanı bilgisi (doxa), *Aristoteles, çokluk bilgisi* (polyhistorie) adını verir ve çokluğun, sanının değil, *birlik'in ve hakiki bilgi* (episteme)nin peşindeki felsefe için deney alanının konu olamayacağını belirtirler. Böyle olunca da *felsefe* ile *tarih*, *theoria* ile *historia*, *theoria* ile *empiria* birbirlerine karşıt hale gelirler. Ortaçağ bu karşıtlığı aynen devam ettirir. Yeniçağ ise, F. Bacon'la birlikte, *theoria* etkinliğinin salt rasyonel bir etkinlik olarak sürdürülemeyeceğini, bu etkinliğin empiriaya dayanması gerektiğini vurgular ve Yeniçağın bu girişimi ile çağdaş "doğabilimleri", yani deney ve gözleme dayalı olarak çalışan "bilim" (scientia) ortaya çıkar. Ama Yeniçağ da, *theoria-empiria* karşıtlığını kaldırmakla birlikte, tıpkı Antikçağ ve Ortaçağ gibi, *theoria-historia* karşıtlığını devam ettirir ve "tarih" denen uğrası alanını "bilim" sınıfına sokmaz. *Theoria-historia* karşıtlığı, ancak 19. yüzyılda esaslı olarak ele alınıp aşılmaya ve giderilmeye çalışır. Bu aşma

Aristoteles:

Theorie-Historie, Philosophie-Geschichte, Vernunft-Erfahrung, Ratio-Empirie

Francis Bacon (1561-1626)

denemesi ise, çok büyük ölçüde Alman felsefe geleneği içinde iki ana yönelim doğrultusunda gerçekleştirilir. Birinci yönelim, Alman idealizminin yönelimidir ve burada felsefe-tarih karşıtlığı, felsefenin tarihi tümüyle kavrayabileceği varsayımından hareketle aşılma istenir. İkinci yönelim ise, Herder'den başlayıp Alman Tarih Okulu üzerinden Dilthey'e kadar uzanan bir yönelim olarak, felsefe-tarih karşıtlığını, tarih denen disipline, "doğabilimi"nden farklı bir "bilim" olarak bakmak ve bu bilimin dayanacağı ilke ve yöntemlerin doğabiliminin dayandığı ilke ve yöntemlerden ayrılığının altını çizmek yoluyla aşmak ister.

Böylece, Antikçağı koyduğu theoria-historia karşıtlığı, binyıllar boyunca eden ve günümüzde de aşılma istenen bir karşıtlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki bu karşıtlık, tarih filozoflarının hep değişik biçimlerde aşmaya çalıştıkları temel ve köklü bir sorun olarak, tüm tarih felsefelerinde hep karşımızdadır. İşte çalışmamızın ikinci esaslı amacı, tarih felsefelerini bu karşıtlık karşısındaki tutumlarıyla da betimlemek olmuştur.

21: Bu haliyle çalışmamıza, daha geniş bir çalışmanın birinci kısmı ya da hazırlık kısmı gözüyle de bakılabilir; çünkü biz, bu çalışmada tarih biliminin felsefesinden çok, bu felsefe disiplininin ortaya çıkışını ve gelişme aşamalarını izlemekle yetiniyoruz. Daha önce "Tarihsel-Toplumsal Bilimlerin Teorik Temelleri" başlığı altında bir ölçüde "tarih biliminin felsefesi"ne ilişkin konulara da yer vermiştik. (Bkz. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü ders teksiri, 1981). Bu çalışmanın devamı olmak üzere düşündüğümüz bir yeni çalışma, sözü edilen teksirimizde dar bir kapsam içinde ele alınan konuları daha geniş bir biçimde yeniden işlemeye yönelik olacaktır.